

Říše mrtvých podle Homéra a Danta

Tak dlouho, jako lidé věří v bohy, věří i ve spravedlnost. A protože spravedlnosti se nám za života dostává jen málo, musí nám to bohové nějak vrátit. Pokud život v souladu s božím řádem znamená odměnu, musí existovat i trest pro hříšníky. Smrt nemůže být konec, musí následovat spravedlnost. Víra v posmrtný život je antické i křesťanské kultuře společná. Smrt má být okamžikem, kdy se ukáže, kdo žil dobře a kdo hřešil, a každému se dostane to, co si zaslouží. Duše mrtvého vstupuje do podsvětí, a právě porovnání antické a křesťanské říše mrtvých se budu věnovat.

V řecké literatuře se s motivem podsvětí setkáváme velmi často. Má svého vládce, Diova bratra boha Háda, královnu Persefonu a celý sbor magických tvorů a monster, jež všechna hrají svou roli v trestání hříšníků.

Hádes je nejstarším ze tří synů titána Krona a při dělení světa mu připadlo podsvětí, zatímco Poseidón vládne mořím a Zeus obloze. Přestože jedině bezpráví, kterým se Hádes provinil, byl únos jeho budoucí ženy Persefony, dcery bohyně plodnosti Démétér, je nenáviděn všemi bohy i lidmi. Svou říši neopouští a nemíchá se do pozemských záležitostí, protože každý, kdo se narodí, jednou stejně musí přijít k němu. Staří Řekové se báli vyslovit jeho jméno, a tak se pro něj vžila přezdívka Plútón, což znamená boháč. Boháč proto, že jako bohu podsvětí mu patří všechno nerostné bohatství.

Podzemní říše se podle mýtů nachází na západě, ale vchod našli vždy jen hrdinové v přízni bohů. Obklopují ji řeky Styx, Pyriflegethón a Kókytos, které se slévají v nejmocnější řeku Acherón. Právě k této řece vede vstup do podsvětí. Bránu hlídá Kerberos, tříhlavý pes s dračím ocasem a hady místo srsti. Jeho úkolem je nepustit nikoho mrtvého ven a živého dovnitř. Přes řeku musí duše přepravit převozník Charón, za což si žádá odměnu. Peníz, kterým mu duše zaplatí za převoz, se vkládá mrtvému do úst, protože pokud nezaplatí, zůstane čekat na břehu, kde mu už není pomoci. Pak přichází na řadu soud, který vykonávají Aikos, Mínos a Rhadamanthys, tři Diovi synové.

V Erebu bloudí ti, kdo nebyli ani dobří, ani zlí. Najdeme tam ale i Élysijská pole nebo jen Élysium, kde na věky přebývají duše poctivých lidí a nesmrtelných hrdinů. Jaro zde trvá věčně a pro starosti není místo. Můžeme mluvit o období křesťanského ráje. Poctivé duše v antickém podsvětí mají navíc možnost volby. V Élysiu nemusí zůstat, ale mohou se napít z řeky Léthé, čímž zapomenou za svůj předchozí život a v doprovodu Herma se vrátit na zem do nového života.

Naopak Tartaros je nejtemnějším místem podsvětí. Bůh, který vznikl z počátečního chaosu, je zosobněním jámy nacházející se tak hluboko pod zemí, jak vysoko je nebe nad zemí. Původně sloužil Tartaros k potrestání těch, kteří se provinili přímo proti Diovi. Když Zeus přemohl Titány, svrhl je na dno a stejně tak uvěznil své další odpůrce. Později se našli i smrtelníci tak hříšní, že si zasloužili trest nejvyšší. Najdeme tam třeba Sisyfa a Tantara.

Ani hlavní hrdina Homérovy Oddysseii se nevyhne setkání s podsvětím. Když Odysseus pochopí, že cesta domů nebude ani zdaleka tak snadná a rychlá, jak by si býval přál, poradí mu Kirké, aby hledal radu u mrtvých.

*„Zchytralý Odyssee, ty vznešený Láertův synu,
nadále proti své vůli v mém domě už neprodlévejte!
Avšak musíte dřív se vypravit na jinou cestu:
do sídla Hadova vstoupit a strašlivé Persefoneie,*

*duše pak Teiresiovy se na věštbu otázat, toho
slepého thébského věštce, jenž pevné smysly má stále;
jemu jen Persefoneia i po smrti vědomí dala,
aby vládl smysly, však druzí tam těkají jen jako Stíny.*¹

Jak ale Odysseus říká, k Hádovi se ještě nikdo nedostal na černé lodi.² Podsvětí není místem, kam by se dalo dostat prostředky smrtelníků. Kirké ho posílá do Persefonina lesa, kde má obětovat mrtvým a bohům přesně tak, jak mu řekne. Hlavní obětí je Hádovo nejoblíbenější obětní zvíře, černý beran, při jehož zabíjení se musí obětující dívat jinam, což udělá i Odysseus. Na určitém místě, když provede správný rituál, k němu přicházejí Stíny a mezi nimi i Teiresiás, slepý thébský věstec, který Odysseovi poradí, jak se dostat domů.

Zajímavé je, co se od Kirky dozvídáme o duších zemřelých. Říká, že jen Teiresiás si zachoval vědomí, a to díky Persefoné, která ho takto obdarovala. To je zásadním znakem antické kultury. Neexistuje jeden řád platný pro všechny. Pravidlem je neznepřátelit si bohy. Ale každý bůh je jiný, zavděčit se všem je zcela nemožné. Povahově jsou stejní jako lidé, náladoví a nevyzpytatelní, žárliví a ctižádostiví. Zároveň ale i štedří a často ochotní přimhouřit oko a pomoci, ať už je to ze sympatií nebo se jen chtějí pomstít někomu jinému. Ze všech pravidel tedy existují výjimky.

Po Teirésiovi přichází k Odysseovi jeho matka Antikleia. Když se napije krve černého berana, musí mluvit pravdu, a tak si povídají. Syn se jí ptá na svou ženu Penelopu, starého otce Láerta a syna Télémachu, které zanechal na Ithace. Vzhledem k tomu, že o nich Antikleia všechno ví, nabízí se otázka, co je myšleno tím, že Teiresiás si zachoval vědomí, protože ostatní Stíny se chovají stejně a uvědomují si sami sebe i své okolí. Vědomím by tedy mohly být myšleny jeho věštecké schopnosti, protože to je jediné, čím se liší od ostatních duší. Druhý možný výklad je, že Stínům, které se napily z krve obětního berana, se dočasně vrací vědomí, čímž se dostávají do stejného stavu, v jakém je Teiresiás, aby si s nimi mohl obětující promluvit.

*„Ach můj milený synu, z všech mužů ty nejnešťastnější,
nikoli, Persefoneia tě nemámí, Diova dcera;
takový je už osud nás smrtelných lidí, kdo zemře,
neboť mu tělesné svazy již nedrží maso a kosti,
nýbrž planoucí oheň je stravuje mohutnou silou,
jakmile životní duch nám opustí bělostné kosti;
duše pak sama jak sen, když odlétne, vznáší se dále.*

Ty ale pospíchej rychle zas na světlo! Tohle si všechno pamatuj, abys to mohl své ženě i později říci!”³

Ať už je to ale s vědomím, jak chce, víme jistě, že duše zemřelých existují jen v nehmotné podobě. Živí se jich nemohou dotknout, a tak se Odysseus marně snaží obejmout matku. Sisyfos ale tlačí svůj kámen do kopce zas a znovu, tedy i zde najdeme výjimky, nebo možná jsou duše nehmotné jen ve vztahu k živým lidem, žádný z pramenů, z nichž jsem čerpala, se touto otázkou příliš nezaobírá. Vše je ale jistě tak, jak rozhodli bohové.

¹ HOMÉROS. *Odysseia*. Přeložil Rudolf MERTLÍK. Praha: Odeon, 1984. str. 203

² HOMÉROS. *Odysseia*. Cit. d. str. 203

³ HOMÉROS. *Odysseia*. Cit. d. str. 215

V antické mytologii snad nenajdeme jediné pravidlo, které by nebylo porušeno. Pokud je smrtelník nebo některý z nižších bohů tím, kdo ho poruší, přichází trest a tím je řád světa potvrzen. Pak jsou tu ale případy, kdy jsou povoleny výjimky. Mluvíme o hrdinech, kteří se těší přízni lidí i bohů. S podsvětím jich mělo dočinění hned několik. Orfeovi bylo dovoleno přivést zpět Euridyku, pokud splní jedinou podmínku, protože všechny dojal svým zpěvem. Hádes nechal Hérakla odvést si Kerbera, když ho zkrotí, a oživil duši na jeho přání. V podsvětí by Diův syn jinak nadělal takové škody, že dodržování řádu za to nestálo. Odysseus také mluví s mrtvými, což by nemělo být možné, ale bohyně mu poradila, jak na to. Tomu, kdo se vlastními skutky zaslouží o boží přízeň, jsou umožněny věci, o kterých si obyčejný smrtelník může nechat jen zdát. V antické kultuře, kde bohové zasahují do života každý den, se můžeme dočkat spravedlnosti už za života. Teprve ve chvíli, kdy už pozemské tresty a odměny nestačí, přichází na řadu Tartaros nebo věčný život v Élysiu.

Pojem podsvětí označuje celou říši, kam sestupují duše zemřelých. Neoddělitelnou součástí tohoto sestupu je soud, kde povoláná osoba nebo osoby rozhodnou, do které části duše patří. Podle křesťanské víry se dělí na části tři – peklo, očistec a ráj. Peklo přes mnohé podobnosti není ekvivalentem celého antického podsvětí, ale spíše propasti Tartaru, kam patří hříšníci. Posmrtný život z křesťanského pohledu velmi barvitě interpretuje Dante Alighieri ve své Božské komedii.

Dantův epos pojednává o cestě všemi třemi částmi říše mrtvých. Hlavní postava splývá s autorem a příběh je podán jako zkušenost, která mu byla poučením a navedla ho v životě opět správným směrem. Už volba průvodce, kterým je řecký básník Vergilius a Dantův velký vzor, předznamenává, že se setkáme s mnoha motivy antické kultury.

Křesťanský řád světa je o mnoho pevnější a méně tvárný než antický. Je to dáno především tím, že Bůh je jen jeden a je dokonalý. Žádné spory mezi bohy, žádní potomci na zemi, kterým bůh nadřazuje, žádní oblíbenci. Stejná míra pro všechny je základem spravedlnosti, které se ale dostane lidem až po smrti, protože Bůh do pozemského života nezasahuje, jedinou výjimkou jsou světci konající zázraky. Jak je tedy možné, že někomu je umožněno projít ještě za života říši mrtvých? Je to přítomnost čisté duše Beatrice, Dantovy dávné lásky, v ráji, která mu umožní neuskutečnitelné. Fakt, že ho posílá ráj, mu otevírá všechny cesty. Přímiluva duší v ráji má obrovskou moc, jak se dozvídáme i z Očistce. Modlitby příbuzných a přátel, kteří nehřešili, mohou cestu do ráje zkrátit.

*„Je živ a sám,“ Mistr to potvrdí,
 „nutnost ho vede, mám ho vést tmou strážní
 a pro zábavu tudy nebloudí.
 Z míst, odkud často Aleluja zazní,
 mi Ona tento úkol svěřila:
 lupiči nejsme, ani bohaprázdní.
 Vyjdi vstříc Moci, jež mě posílá,
 a někoho z tvých dej nám k doprovodu, aby šel s námi jako posila
 a ukázal nám, kudy se jde k brodu,
 a přenesl zde toho na zádech, když není duch a nepřeletí vodu.“⁴*

⁴ ALIGHIERI, Dante. Peklo. Přel. Vladimír MIKEŠ. Praha: Academia, 2007. str. 146

Nyní se budu zabývat už jen první ze tří částí Božské komedie – Peklem, tedy podzemím, kde trpí hříšníci podle svých činů, a jejich porovnáním se Stíny z antického podsvětí.

*„Mnou vchází se do trýznivého města,
mnou vchází se do věčné bolesti,
mnou vchází se k těm, jež Bůh věčně trestá,
mnou dal Pán průchod spravedlnosti,
jsem z boží moci, dílem lásky jdete,
jsem sklenuta nejvyšší moudrostí.
Všecko stvořené přede mnou v tom světě
je od věku, já navždy potrvám.
Zanechte naděje, kdo vstupujete.“⁵*

Tak vítá oba básníky brána do pekla. Je koncipováno do tvaru trychtýře a dělí se na devět kruhů, z nichž některé se dělí ještě na několik mezikruží. Nejdříve ale vstupují do jakéhosi předpekli, kde jsou duše těch, kteří nebyli dobří ani zlí, stejně jako je tomu na polích v Erebu. Dál musí překonat Acherón, přes který je převezze Charón. Až potud se Dante zcela inspiroval antickým podsvětím. První pekelný kruh Limbo je určen dobrým nepokřtěným lidem. V podstatě se jedná o Élysijská pole a setkáváme se zde s Homérem, Aristotelem, Platónem a dalšími velkými osobnostmi starověkého Řecka. Protože nevěřili v Boha a nebyli pokřtěni, nemohou se dostat do ráje, ale nezasloužili si ani žádný trest. V nižších kruzích už je tomu jinak. Krétský král a soudce v podsvětí Mínos hlídá druhý kruh a rozhoduje, kam pošle kterou duši. V druhém kruhu vichřice vláčí lidi, kteří byli posedlí chtíčem, mimo jiné i Kleopatru. Kdo se provinil obžerstvím, trpí v blátě a neustávajícím dešti ve třetím kruhu hlídaném Kerberem. Strážcem dalšího kruhu je vlk Plútó nesoucí jedno ze jmen boha podsvětí Háda. Čtvrtý kruh hostí hýřivce a lakomce, kteří před sebou valí balvany stejně jako Sisýfos. Prchlivce najdeme v močálu řeky Styx, řeky smrti tekoucí v podsvětí, kterou musí dva poutníci překonat lodí, aby se dostali k hradbám města Dis, šestého kruhu. Dis je pozdější pojmenování pro Háda a Dante tak nazývá Satana. Před jeho hradbami se na ně vrhají Erínye, bohyně pomsty z podsvětí, a povolávají Medúsu. Zachrání je až anděl. Božský posel je pro mytické nestvůry jako Diův blesk pro smrtelníky. V šestém kruhu trpí kacíři uvěznění v sarkofázích a spalují je pekelné plameny. Dante se dává do řeči s některými z nich, vypráví jim o tom, co se děje v současnosti, a naopak je mu předpovězeno vyhnanství. Duše zemřelých vědí vše o budoucnosti, ale nic o přítomnosti, což je opakem Stínů v podsvětí, kde dar předpovídat budoucnost má jen Teiresiás a přítomnost znají všichni. Svou povahu a individualitu si mrtví v Pekle zachovali i po smrti. Stále se zajímají o dění na světě a jejich charakterové vady jsou stejné jako za života. V sedmém kruhu určeném násilníkům se básníci setkávají s Mínotaurem a kentaury. Mezi nimi se nachází i Chirón, pěstoun Achilla. V prvním ze tří pruhů se v řece krve topí ti, kdo se provinili násilím na ostatních. Sebevrazi v druhém pruhu, kteří spáchali násilí na sobě, jsou potrestáni obzvlášť vynalézavým způsobem. Jsou uvězněni ve stromech a týrají je Harpyje. V posledním pruhu padá déšť ohně na rouhače, kteří páchali násilí na božství. Osmý kruh je rozdělen hned na deset žlebů pro všechny podvodníky, kteří si odpykávají různé tresty podle toho, koho a jak podváděli. Ve čtvrtém žlebu najdeme i Teirésia, jehož hříchem bylo to, že se snažil předpovídat budoucnost. Potrestán je tím, že má hlavu obrácenou vzad a musí chodit pozpátku. Tady se Dante rozchází s antickým myšlením, protože v podsvětí bychom věštce určitě hledali spíše

⁵ ALIGHIERI, Dante. Peklo. Cit. d. str. 15

v Élysiu. Stejně tak Odyssea nacházíme v osmém kruhu, konkrétně v jeho osmém žlebu. Jako falešný rádce, který Istivě škodil jiným, je spalován pekelnými plameny a Dante odsuzuje i jeho cestu za poznáním jako projev pýchy. Do posledního devátého kruhu je přenáší v dlaní obr Antaios, kterého zabil Héraklés, a teď prodlévá v pekle u studny gigantů s dalšími titány. Kókytos se nachází na úplném dně pekla, je jakousi obdobou Tartaru. Nese jméno podsvětní řeky zármutku. Určen je těm, kteří se provinili nejhorším hříchem, tedy zradou. Tady se slévají všechny pekelné řeky a zamrzají, protože Lucifer v jeho středu má kožnatá křídla, kterými neustále mává, a tak vytváří ledový vítr. První ze čtyř okruží se nazývá Kainovo a je určeno zrádcům příbuzných. Druhé získalo svůj název nikoli po biblickém hrdinovi, ale po mytickém Anténórovi, který zradil Tróju, svou vlast. Zrádci hostů jsou ve třetím Ptolemaiově okruží podle biblického Ptolemaia. Ty úplně nehorší hříšníky, zrádce dobrodinců, najdeme v Giudecce. Zde na úplném dně pekla je všude led a čím větší byla zrada trestaných, tím větší částí jsou v ledu zamrzlí. Nachází se tu i samotný Lucifer, obrovská zrůda se třemi hlavami. V jedné žvýká Jidáše, v druhé Bruta a ve třetí Cassia. Císař je podle Danta zosobněním Boží moci na zemi, a tak jsou jeho vražedci zrádci samotného Boha stejně jako Jidáš a Lucifer.

*Když byli jsme už blízko natolik,
že Mistr shledal vhodným ukázat mi
tvora krásného ve svůj okamžik,
zastavil mne a řekl: „Zuby zatni,
a zády k němu dodal, „to je Dis,
jsme tam, kde se ti hrůzou v očích zatmí.“...
Ten, který vládne bolesti a tmám,
od polou hrudi ční z ledové kůry...
...a jestli tvář stvůry
byla tak sličná jak teď ohyzdná,
než zdvihla k Tvůrci oči plné jedu,
musí být nutně zdrojem všeho zla.“⁶*

Čtveřice v samém středu pekla je na úrovni hříšníků svržených na dno Tartaru, tedy těch, kteří se provinili proti Diovi. Lucifer je zobrazen jako tvor netečný a díky tomu po jeho srsti básníci vylezou z pekla a znovu spatří hvězdy.

*„Ta duše vpředu, kterou nejvíc drásá,
je Jidáš Iškariot,“ Mistr řek,
„jen lýtka už mu trčí z huby dřasa.
Jeden z těch dvou s hlavami navenek
je Brutus, mlčí, škubá sebou vztekle,
tím druhým hřmotným také cloumá vztek,
Cassius je to, vyšly jim ty kejkle.
Vstává však noc, je svrchovaný čas
odejít, všechno viděli jsme v pekle.“⁷*

⁶ ALIGHIERI, Dante. Peklo. Cit. d. str. 146

⁷ ALIGHIERI, Dante. Peklo. Cit. d. str. 147

Dante se inspiroval antikou v obrovské míře. V Pekle najdeme i postavy z jiných starověkých kultur než jen řecko-římské, ale ti tvoří největší část. Všechny nestvůry, mytické bytosti i hrdiny v jeho říši mrtvých najdeme, ale jen v Pekle, protože tam patří. Notoricky známý hlídač brány do podsvětí Kerberos hlídá mrtvé duše i nadále, dokonce jeden z Diových synů a soudců v podsvětí Mínos plní stále stejnou roli. Erínye se nadále mstí, Medúsa je pořád stejně hrozná. Čím se ale Peklo liší od podsvětí, je jeho uspořádanost. Za každý hřích existuje specifický trest a každý je trestán přesně podle toho, čím se provinil. Dantova interpretace křesťanského řádu je o mnoho konkrétnější a měří všem stejně. Zatímco řečtí bohové trestají individuálně a podle vlastní představitosti, v Pekle je už všechno pevně dáno. Jediné, co může pravidly pohnout, je pokání a modlitby za jiné, nikdy se ale nesetkáme s takovými výjimkami jako je tomu v antické mytologii. Také ideály se změnil. Zatímco Homérův Odysseus je považován za hrdinu, v Pekle mu jeho lstivost a úskoky vysloužily osmý kruh. Konkrétnost, s jakou je popsáno utrpení každého z antického pohledu malého hříšníka, také svědčí o důrazu, jaký je v křesťanském světě kladen na počestný život. Zatímco Tartaros si vyslouží jen ten, kdo se obrátí přímo proti bohům, a jen o jejich trestech víme detailní informace, nejnížší kruh pekla je určen všem zrádcům dobrodinců a Dante nám popisuje konkrétní trest za každý hřích. Přestože se podsvětí a Peklo v některých aspektech liší, hlavní myšlenka je stejná. Po smrti se každému dostane toho, co si zasloužil, a porušení božského řádu se neobejde bez trestu.

Prameny

HOMÉROS. *Odysseia*. 13. vyd., v Odeonu 3. Přeložil Rudolf MERTLÍK. Praha: Odeon, 1984.

ALIGHIERI, Dante. *Peklo*. Přel. Vladimír MIKEŠ. Praha: Academia, 2007.

Zdroje

PETIŠKA, Eduard. *Staré řecké báje a pověsti*. Praha: Supraphon, 2011.

ALIGHIERI, Dante. *Božská komedie*. Přel. Vladimír MIKEŠ. Praha: Academia, 2009.

ZAMAROVSKÝ, Vojtěch. *Bohové a hrdinové antických bájí*. Praha: Brána, 1996.

Vysokoškolské kvalifikační práce [online]. Copyright © [cit. 04.01.2019]. Dostupné z: https://theses.cz/id/we5de4/motiv_sestupu_do_podsvt_v_esk_stedovk_literatue.pdf